

Életmű határhelyzetben

Kerényi Károly kiadatlan levelezéseiből¹

Kerényi Károly mitológiáról és regényről szóló írásai határozott irányba mutató térszemléletről tanúskodnak, főként *Mi a mitológia?* című 1939-es tanulmánya, illetve Thomas Mann-nal 1934 és 1955 között mítoszcsoportról és regényről folytatott levelezése.² Bár írásaiból tételesen nem olvasható ki, Kerényi gondolatai mégis oly mértékben koherens és platóni alapokon nyugvó kortárs interdiszciplináris törekvések, amelyek feltétlenül egyedülállónak mondhatók. A szövegeit mintegy elfedik a költői képek, s talán ezzel is magyarázható, miért nem foglalkoztak velük eddig behatóbban. Terminológiája azonban számos helyen reflektált: kísérlet egy új tudományos nyelv megteremtésére.

A fizika és filozófia relációjában voltak hasonló törekvések, mint arról például az alább még hosszabban tárgyalt Werner Heisenberg-féle visszaemlékezés tanúskodik. Ő a kvantumfizika térfogalmát vizsgálva jut Kerényi eredményeihez közeli álláspontra. A jelenség leírhatóságát szintén abban látja, hogy lehetséges-e ehhez a nyelvet megújítani. Bár mindkettőjük térszemlélete kutatásuk tárgyából adódóan más fogalmi hálóban mozog, ez csupán ugyanazon jelenség más tudományos közegben való megragadása, melyek a filozófiai alapokat és a leírására kidolgozott nyelvet tekintve rokon vonásokat mutatnak. A köztük lévő összefüggések igen sokrétűek: részben ezek megvilágítására vállalkozom dolgozatomban.

Kerényi másik inspirációs forrására és egyben jelen gondolatmenet másik fő tárgya a Junggal folytatott közös kutatás volt. Ebből a térszemléletnek az a mozzanata vált a társtudomány által kifejtetté,

BIRCSÁK ANIKÓ
1999-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett magyar és német szakos diplomát. Munkahelye: az MTA Irodalomtudományi Intézete, tudományos segédmunkatárs. Az ELTE Doktori Iskolájának Nyugat Programját végezte el. Kutatási témája: Kerényi Károly és a magyar regényirodalom kérdésköre, illetve a József Attila-kutatás terén a német recepció története.

miként lépnek elő a karakterek a lélekből, illetve a térből, vagy – egy másik absztrakciós szinten mozogva – hogyan ismeri fel például a regényolvasó a tájból kilépő szereplőt, illetve az írásbeliség előtt élt görögök hogyan látták meg a tájban az isteneiket. A kortárs viszonyok között tehát akár a görög mitológia, akár a modern regény tekintetében rendkívül egyéni útkeresés volt Kerényié.

Heisenberg és Platón

A Heisenbergnek írt levél

Kerényi nem véletlenül Platón-olvasmányaihoz³ hasonlítja Heisenbergnek írt levelében *A rész és az egész*: „A könyv olvasása a friss és fiatalos lelkesedésnek szakadatlan állapotába helyezett, mint Platón dialógusai fiatal koromban, vagy mint néhány ember, legutóbb éppen Thomas Mann nagy regényei. Nehezen lehet csak megköszönni azt az igen találóan kifejezésre juttatott figyelmet, amely egyként összetartozónak és egyaránt produktívnak tartja a tudományt, a művészetet és a vallást, s amely írásra ösztönzött és még fog is.”⁴ A Kerényi–Heisenberg levelezésnek – ami összesen két levél és egy terjedelmes jegyzet – ez a platóni alapokon nyugvó gondolat egyik legmarkánsabb eleme.

Kerényit igen nagy mértékben inspirálta a Heisenberg-féle megközelítés, és feljegyzéseket készített, miközben a könyvet olvasta, s ezeket feltehetően mellékelte is leveléhez 1970 őszén, közvetlenül az első kiadást követően.⁵ Ezekben szinte valamennyi gondolat arra a tételre irányul, miszerint a fizikában és általában a modern gondolkodásban jelentős fogalmi és szemléleti változások alakultak ki, ami leginkább az atomfizika példáján érthető meg. Konkrét részeket emel ki Kerényi a visszaemlékezéséből. Ezek két irányba mutatnak.

Az *egyikre* példa, amikor 1920 és 1922 között egyik korai beszélgetésükben Niels Bohr épp azt fejt ki, hogy úgy kell bármit is megállapítaniuk az atom struktúrájáról, hogy eközben nem áll rendelkezésükre ennek kifejezésére alkalmas nyelv. Véleménye szerint ilyen helyzetben az elmélet nem képes magyarázni abban az értelemben, ahogy ez a tudományban egyébként megszokott. Arról van szó tehát, hogy az összefüggésekre szükséges rámutatni és azokat hűségesen tovább fejteni. Ehhez mérten a nyelvet csakis olyan módon lehet használni, mint például a költészetben: ott sem az a kifejezés célja, hogy precízen kifejezzenek tárgyi jelenségeket, hanem éppen az, hogy a hallgató tudatában képeket hívjanak elő és köztük gondolati párhuzamokat teremtsenek.⁶ Kerényi – a legkorábbi munkái kivételével, amelyeket korának pontos klasszika-filológiai szakszókincsével és végtelenül alapos jegyzeteléssel írt meg – már az 1930-as évekre létrehozott egy igen sok költői képpel dolgozó, bár ilyen minőségükben is következetesen használt egyéni terminológiát, leginkább hasonlatokban és szinekdochéban ki-

fejezve, például így: „az antik Én és öntudata mintegy nyitva állt a múlt felé”, vagy „aki a zenét feloldja magukban álló hangokká, elveszíti a zenét.” Valamennyi említett példa a résznek az egészre és az egésznek a részre irányultságát mutatja, ami kifejezetten az atomfizikai felfedezésekhez vezető gondolat, s tudatos közelítés a költői nyelvhasználathoz.

A *másik* kiemelt gondolati egység azt taglalja, hogy mit követel meg a tudomány az előrelépés érdekében a tudóstól. Általában azt, hogy kész legyen új gondolati tartalmakat befogadni és feldolgozni. Ám ez nem áll akkor, ha a tudomány egészen feltáratlan területéről van szó. Akkor ugyanis magát a gondolkodás struktúráját kell megváltoztatni ahhoz, hogy megérthessük a jelenségeket.⁷ Einstein például zseniálisan ismerte fel a mechanika addig kiismerhetetlennek számító összefüggéseit, viszont objektív törvények alapján működő világába nem fért bele a határozatlansági tényező és az atomok világának másfajta rendje. Ebben az elméleti fizika matematikai szimbólumai csak a lehetségest, nem pedig a tényszerűt képezik le. Az egyik szöveghely, amelyre Kerényi rámutatott, épp ezt a problémát emeli ki: Einstein kedvenc mondatára hivatkozik Heisenberg: „Der liebe Gott würfelt nicht.” A Jóisten nem kockázik. Niels Bohr azzal válaszolt Einsteinnek erre a kvantumelméletet határozottan ellenző kijelentésére, hogy mégsem a mi feladatunknak kell lennie, hogy Isten számára előírjuk, hogyan kell kormányoznia a világot. Így igaz ez a Kerényi-féle mítoszfelfogásra is: a mindent megmagyarázó koncepciók magukban hordják a lezártág terhét és a jelenséghez más módon, de adott esetben találóbban közelítő gondolati útról való lemondást, s magának a gondolkodás struktúrájának a megváltoztatása zárt tételek rendszerében nem lehetséges.

Az alapkö: Platón Timaiosza

Werner Heisenberg könyve, *A rész és az egész* arra kínál szinte egyedülállóan szép lehetőséget, hogy általa végigkísérhessük az atomfizikai kutatásokat övező eseményeket és az új kutatási eredményekhez vezető gondolatmeneteket. Kerényit is ez ragadta meg: a könyvet olvasva utólag sorra igazolva látta azokat a felismeréseket, amelyeket ő a mítoszkutatásaiban és a modern regényről folytatott eszmefuttatásaiban lényegében majdnem egy időben megfogalmazott. Amennyiben elfogadjuk azt a feltételezést, hogy Heisenberg a felidézett beszélgetőtársak szemében is hitelesen rekonstruálta azok gondolatait, akkor leginkább Wolfgang Pauli, Niels Bohr és maga Heisenberg párbeszédei bontakoznak ki egészen a kezdetektől – hiszen Heisenberg krónikája azzal indul, amikor először vált számára égető problémává, mi az atom és hogyan lehet leírni.

Ez 1919 tavaszán történt, amikor Heisenberg 18 évesen épp az érettségire készült ögöregből. A *Timaiosznak* ahhoz a részéhez ért, ahol egy hosszabb filozófiai eszmefuttatás volt az anyag legkisebb részecskéiről, de mérhetetlenül bosszantotta, hogy Platón a témértan szabályos mértani testeit veszi például az anyag legkisebb részecskéinek a

szemléltetésére. „Mindennek legfontosabb következménye [mégis] az a meggyőződés volt, hogy nem alkothatunk hű képet az anyagi világról, amíg meg nem tudunk valamit a legkisebb részeiről.”⁸ Ez az állítás azonban visszafelé is éppoly fontosnak bizonyult a későbbiekben: miközben megtudunk valamit az anyagi világ legkisebb részéről, nem lehet, hogy ne lenne szükséges hű képet alkotnunk magáról az anyagi világról is. Niels Bohr erre vonatkozóan később egyik beszélgetésükben kétfajta gondolkodást különböztet meg: a pozitivistát és a kvantumelmélet által meghatározottat.

Bár a Bohrnál párba állított két tényező nem klasszikus komplementer fogalom, még csak nem is egyértelműen azonos kiterjedésű kategória, mégis egy szempontból igen érdekes a gondolat. Mégpedig abból, hogy Kerényi is éppen a pozitivista gondolkodást érzi – persze a saját szakmáját illetően – szűk látókörűnek, amely rengeteg kiválósága mellett, mint amilyen például a források ismerete és tisztelete, nem engedi a kutatott anyagot, az ő esetében a mitológiát a maga természetes és sokrétű összefüggéseiben látni. Nem lehet például elmesélni egyvégtében Hermész élettörténetét, még kevésbé magát a görög mitológiát kezdetétől a végéig. Ez ugyanis feltétlenül azzal járna, hogy variánsokban élő történetek és helyenként jellemző hagyományok közül kiragadunk egyet-egyet, és azt tesszük meg önkényesen főszereplője kerek történetének, vagy a másik esetben magának a görög mitológiának. A legkisebb elemét is magában a hagyományban kell megőrizni, olyan híven és sokrétűen, ahogy csak lehet, önmagából reflektálva a teljesre és önmagában megmaradva töredéknek.

Bohr a nem sokkal 1952 előtt Koppenhágában megrendezett filozófuskonferenciáról beszélve hozta fel ezt a két fogalmat. Az összesereglett szakemberek legtöbbször pozitivista volt; a Bécsi Kör tagjai voltak a hangadók.⁹ Niels Bohrt is fölkérték, hogy tartson előadást a kvantumelmélet értelmezéséről. Arra számított, hogy előadása után ellenvetések áradatát zúdítják majd rá, ezzel szemben egy ilyen sem hangzott el. Bohr erre Arisztotelész alapján definiálta álláspontját a pozitivistákkal szemben: „Ami engem illet, készséggel egyetértek a pozitivistákkal mindabban, amit akarnak. Csak azzal van baj, amit visszautasítanak. [...] Szemléletmódjuk [...] alig több, mint a korábbi eszmék rendszerezése – voltaképpen a modern tudomány kezdeteinek erkölcsi világképében gyökerezik. A modern tudomány hajnala előtti időkben [viszont] a filozófusokat az átfogó, egyetemes összefüggések érdekelték; ezeket analizálták a régi nagy tekintélyek – főként Arisztotelész és az egyház tanításai alapján. [...] Csak helyeselni tudom a fogalmi tisztaságra törekvő pozitivista gondolkodásmódot, de úgy vélem, nem valami hasznos álláspont, hogy elutasítják a tágabb összefüggések vizsgálatát, pusztán azért, mert e téren nem állnak rendelkezésükre kellő élességgel körülhatárolt fogalmak.”¹⁰ Tétele tehát az, hogy ismét egységben kell művelni a filozófia és a fizika tudományát, hiszen pusztán a kísérleti fizika felől nem lehet megérteni a kvantumfizika jelenségeit.

Bizonyos tételeket, amelyek az egész kötet szempontjából is jelentősek *A rész és az egészben*, éppen Niels Bohr fejt ki. A kötet szerzője, Heisenberg ezzel azt az üdítő, sőt a

pártatlanság és hitelesség élményét hozó alkotói elvet hozza be könyvébe, amely szerint a beszélgetőtársak közül bármelyiké lehet a főszerep, a tételmondat – minthogy ez az eredeti helyzetekben is feltehetően úgy volt. Annyiban újdonság ez az elv, hogy a – jelen esetben többé-kevésbé – filozófiai dialógus mint alapvetően platóni műfaj ettől eltérően strukturálódott, tulajdonképpen ebből a szempontból egysíkú és Szókratész-centrikus volt.

Kövendi Dénes a Timaiosról

Kerényi társaságában Kövendi Dénes írt először Heisenberg-ről, feltételezhető, hogy általa értesült a Sziget-kör a modern atomfizikai kutatásokról. Kövendi Platón *Timaios*-szának fordítása közben mélyedt el Heisenberg *Wandlungen in den Grundlagen der Naturwissenschaft* című¹¹ munkájában, és a *Sziget* 1936-os számában hivatkozott is rá *Physica naturaliter platonica* című írásában.¹² Kerényi természetesen jól ismerte ezt a tanulmányt – 1941-es, platonizmusról szóló írásában nagy elismeréssel ír róla: „A geometriai idomok és testek itt is és egyebütt is Platónnál csak előkészítői a megpillantásnak. De ez az út kétségtelenül a legmodernebb fizika »ideái« felé vezet tovább. Erről a Timaios magyar fordítója, s nálam hozzáértőbb magyarázója, Kövendi Dénes beszélhet többet.”¹³

Kerényi platonizmusról szóló tanulmányának vitája is lett a Magyar Filozófiai Társaság ülésén, ami az 1940/41-es évadban elhangzott előadásokkal és hozzájuk kapcsolódó vitaanyagokkal együtt jelent meg 1942-ben a társaság kiadványában. Ebben olvasható Kövendi Dénes Kerényi előadásához fűzött hozzászólása. Kövendi hosszas számfilozófiai fejtegetéssel egészíti ki Kerényi előadását. A *Timaios*-ból azt emeli ki, hogy „a hangokat, színeket s mindent: egymáshoz való viszonyuk tesz azzá, amik s így határozott létezővé”¹⁴, ami Kerényi gondolataival tökéletesen harmonizál. A két szerző között tehát valóban aktív együttműködés volt ebben az időben, és feltehetően a későbbiekben is.¹⁵

Kövendi mutatott rá elsőként, hogy az 1930-as években milyen közel került egymáshoz az antikvitás és modern atomfizika kérdésfeltevése. Bertrand Russellt idézi, miközben a természettudomány kortárs eredményei közül kiemeli, hogy „egy darab anyag nem valami tartós, szilárd dolog, melynek különböző állapotai volnának, hanem egymással kapcsolatos, de izolált események rendszere». [...] S az események, amik lelkünkben történnek, szintén a természet folyamatának részei, s nem tudunk róla, hogy a »kívül folyó, fizikai események ezektől lényegileg különbözők volnának“. Végeredményben tehát tőle származik az a gondolat, amelyhez majd Kerényi is visszatér Heisenberggel váltott leveleiben: „érdemes rámutatni, hogy amikor a természettudomány ismét eljutott ehhez a görög látáshoz: ugyanakkor a görög vallástörténet is elvileg hangsúlyozza a lelki és fizikai realitás egyenrangúságát”.¹⁶

Kövendi Einstein relativitáselméletére építve úgy gondolja el a teret, mint a tér és idő négydimenziós kontinuumának görbületére ráarakódó kisebb, helyi görbületeket.

A bolygók a Nap által meggörbített térben keringenek, mint ahogy a Föld terében is érvényesül az anyagvonzás. Kövendi szerint ezekben a felismerésekben az a platóni gondolat érvényesül, amely az anyagot a tér formálójaként vagy a tér módosulásaként fogta fel. A tömeg energetikus jellege valójában szintén platóni vonás: csak az létezik, aminek képessége van rá, hogy bármi másra hasson. Az egymásra hatás lényegében két módon valósulhat meg: tervszerűen és tervszerűség nélkül, vagyis mechanikus okok és célok által vagy szerves mintaképek révén, s ezek voltaképpen egymás fölé-, illetve alárendeltjei.

Heisenberg határozatlansági elvére utal Kövendi, amikor megállapítja, hogy ennek a felfogásnak, „hogya a fizikai-kémiai okságot magasabb organikus mintaképek szabályozzák, melyek annak segítségével megvalósulni törekszenek [...]: a legújabb időben az atomfizika is helyet, lehetőséget, rést enged”.¹⁷ Az elektron helyzetét és sebességét ugyanis nem lehet egyidejűleg pontosan meghatározni, csak a hullámmozgás által kiszámítható valószínűségi adatokra lehet támaszkodni, s még az is lehet, hogy az elektron helyét a valószínűség ellenére választja meg. Ezt nevezi Kövendi a kauzalitás rendszerében lévő résznek, ami hely a platóni terminológiájú „oraginus ideák” beavatkozása számára.¹⁸

Az intuíció által lehet felismerni ezt a rendet, mint Gauss mondja: „eredményeim már megvannak, csak azt nem tudom még, hogyan fogok hozzájuk jutni!”¹⁹ Kövendi szerint a görög istenek maguk a megpillantott organikus ideák, s ezekben van meg az az életjelenség, amelyet Heisenberg a matematika előrehaladása és a mind fokozottabb absztrahálódás miatt hiányol a természettudományokban.

Jung, Kerényi és Szondi

A Kerényi–Jung együttműködés

Az intuíció tana vezet el a mélylélektanhoz is, amelynek Kerényi tudományos munkájában az atomfizikai párhuzamok mellett kiemelt szerepe volt. Az 1941-es platonizmusról szóló tanulmányában fejti ki, hogy a platonizmus ideafogalmának egyik legfontosabb tartalma a *megpillantás*. Ez feltétlenül első, friss áttörés valamin, ami addig láthatatlan volt az adott ember számára. Maga a megpillantást követő felismerés pedig emlékezés. Így írja: „Ráismertem, mert már ismertem. Ráemlékezem.”²⁰ Kétségtelenül ez a platóni gondolat az egyik alapja Kerényi térszemléletének, miszerint a görög ember csak szétnézett a tájban, és felismerte benne az isteneket. Alakot látott a tájban, de nem pusztán a körvonalakat, hanem karaktereket is. Ezeket mondta el a mitológiájában, de úgy, hogy közben felismeréseit közvetlenül a táj szemléletéből és a belőle fakadt meglátásaiból merítette. Ez a felfogás nagyon megtetszett Jungnak: amikor egy magyar

tanítványa, Jakobi Jolán elvitte hozzá Kerényi frissen megjelent tanulmányát, amelyben erről értekezett, meghívta magához Svájcba, és ezzel megkezdődött több mint egy évtizedes aktív együttműködésük és életre szóló barátságuk. Véleményem szerint Kerényi mítosz- és regénykoncepciójában a térszemlélet másik meghatározó inspirációs forrása lett a jungi mélylélektan. Ez nem időbeliséget, egyfajta eredeztetettséget jelent, csupán arra szeretnék rávilágítani, hogy a két tudományos megközelítés kölcsönösen merített egymás eredményeiből és – elsősorban az 1930-as és 1940-es években – intenzív párbeszédben állt egymással.

Junggal tehát a leírt gondolatsort vezetik tovább, miközben egy-egy konkrét problémát előbb a görög mitológia, majd a mélylélektan felől világítanak meg közös munkáikban. Az elsőt, *Az isteni gyermekben*²¹ a görög mitológia gyermekisteneiről ír Kerényi. Munkájának címe: *Az ősgyermek az ősidőben* – benne Apollón, Hermész, Zeus és Dionüszosz gyermekségének összehasonlításán túl kitér a vogul és a finn népek mitológiájában szereplő gyermekistenekre is. Jung *A gyermek archetípusának pszichológiájához* címmel értekezik. Ezt követik *Az isteni leány*, *Az égei ünnep* és *Az isteni család* című könyvek.

Mind a négy kötet ugyanarra a koncepcióra épül: hogy az antik mitológia alakjai, történetei és a mélylélektan archetípusai szorosan megfeleltethetők egymásnak, egyikhez a másik révén lehet közelebb férkőzni. Jung pszichológiai kutatásai szerint tudatalan működéseinkben olyan elemek jönnek elő, amelyek egy ősbibb, nem az egyéni életünkől származó tapasztalatra utalnak. Jung a kollektív tudatalan fogalmát és az emberiség közös gondolkodásmódját kifejező archetípusokat vezette be ennek kifejezésére. Ez utóbbiak szerint elsősorban a mitológiában, a vallásokban és az álmokban jelennek meg.

Az együttműködés summázataként is értelmezhető Kerényi bevezető tanulmánya a *Görög mitológiához*.²² Kerényi szerint három kulcs van a mitológia megközelítéséhez, ezek a klasszikus vallástörténeti, az etnológiai és a modern lélektani vizsgálatok. A görög mitológia szerinte utolérhetetlen spontaneitással dokumentálja az általános emberit, s az álomképek és a mitológia képeinek közvetlensége analogikus. Ez az együttműködés azonban végeredményben abban a mondatban merült ki, miszerint minden mitológia kollektív pszichológia is egyben.

Szondi Lipót és a sokarcú istenek

Az együttműködés mégsem volt tökéletes zsákutca a közös mitológusi és a mélylélektani kutatások terén. Kerényi, ahogy rekonstruálta a mítosz és a tőle még el sem különült kultusz Platón előtti arculatát, alapvetően kétarcú jelenségekre bukkant. Homérosznál ugyanis a mítosz a mitológia szöösszetétel első elemeként még *beszélés* értelemben szerepel, a logosz pedig *a tett ügyességét* jelentette. Ezzel szemben Platónnál már a mítosz

puszta *elbeszélés* volt, a logosz pedig *érvelés, megokolás*. A különbség Kerényi szerint abból fakad, hogy a platóni filozófia előtt a mítoszhoz fűződő képzetek mások voltak: önnön ellentmondásaikkal egy térben megférő elemek szabad, nem feltétlenül ok-okozati viszonyba állítható összessége. Egy bűvárharanghoz hasonlítható ez a jelenség. Úgy lehetett bebújni egy-egy mitológéába, mint ebbe a bűvárharangba: a körülvevő közegekhez képest más öndefiníciós helyzetbe, ahol az ember meg is tudta találni önnönmaga kifejezését és jelentését. Erre épül Kerényi sajátos mitológiaszemlélete, az élő mitológia képe, amely egyaránt kifejezésforma, életforma és gondolkodási mód.²³

Leginkább Perszeponé mítoszában keresztül lehet szemléltetni, miként rejthet magában adott esetben ellentéteket is egy öndefiníciós helyzet. Perszeponé Zeusz és Déméter leánya volt, akit Hadész Zeusz beleegyezésével elrabolt anyjától, hogy birodalma királynéja legyen. Anyja, Déméter bosszúból aszályal és éhínséggel sújtotta a földet, mire Zeusz a pusztítást látva megengedte, hogy az év kétharmadát anyjával töltheti a földön. Az emberek ezért ünneplik a földre visszatérő és termékenységet hozó Perszeponét.

Az ünnepek központja Eleuszisz volt, s a misztériumjátékokat egy több hónapos előkészülettel járó beavatási ceremónia előzte meg. A beavatott keresztülment a misztikus halálon, és azzal a biztos tudattal távozott a misztériumok csarnokából, hogy a halál után jobb sorsa lesz a túlvilágon, mint a beavatatlanoknak. Az eleusziszi misztériumok eredetileg termékenységünnepek voltak, a hangsúly fokozatosan helyeződött át a bűntől való megtisztulás felé. Perszeponé alvilági és e világi arca jelenti karakterének legellentmondásosabb részét: mindenekfelett utálatos és ronda, Gorgó-szerű; ám máskor világszép, tündökletes és kápráztató. Mindez a legpompásabb nőiséggel, hiszen az ő alakja a görög mitológiában klasszikusan a *koré*, aki az isteni leány.

Ennek a dichotómiának mélylélektani kifejtését Kerényi Szondi Lipót írásaiban találta meg. Szondit Kerényi még Magyarországról jól ismerte, s Szondi felhatalmazásával 1944-ben Zürichben már előadásokat is tartott a Szondi-féle ösztöndiagnosztikáról pszichológusoknak – feltehetően épp a Jung Intézetben. A kapcsolat Kerényi és Jung között később is megmaradt, születtek közös munkáik is, de Kerényi érezhetően egyre inkább elfordult Jung mélylélektani nézeteitől, és Szondi Lipót jóval konkrétabb tézisei vonzották. Lackó Miklós kutatásaiból kiderül, hogy Kerényi Szondi felfogását végeredményben azért találta pontosabbnak, mint a jungi archetípus-szemléletet, mert az ösztönszükségletek kettős, pozitív és negatív töltése jobban megragadta azt a drámai feszültséget és sokarcúságot, amit ő az antik mitológéákban felismert.²⁴

Thomas Mann-nal regényről és mitológiáról folytatott levélváltása is az istenek dichotómiában való szemlélésének lehetőségéből indult. Thomas Mann 1934-ben Kerényihez írt levelében Kerényi frissen megjelent tanulmányát, a *Halhatatlanság és Apollón-vallás* című írást méltatja. A „farkasarcú” Apolló képe meglepő újdonság volt számára,

s Nietzsche napfényes Apolló-képe után tényleg valódi újításnak, az isten alakjának más oldalát feltáró, sokrétűbb megközelítési módnak tartotta.²⁵

Szerep és közeg

Kerényi szerint mind a görög mítoszokban, mind pedig a modern regényekben a részekkel folyamatos párbeszédben álló egész határozza meg a narratíva struktúráját, a tájból kibomló és vele folyamatosan kapcsolatban álló karakter pedig a narráció domináns alkotó eleme. Ez lényegében Kerényi térszemléletére enged következtetni, hiszen a karakterek a térben otthonosan mozognak, mivel onnan léptek ki, s maga a történet is a térből bomlik elénk, általa ugyanis az egész engedi magából láttatni egy töredékét. Ennek fényében további regényelméleti vizsgálatok szükségesek, amelyek háttérben tudományközi tapasztalatok vélhetők. Kerényi, Heisenberg és Jung a vizsgált években láthatóan egyaránt arra vállalkozott, hogy magára öltön egy sajátos szerepkört: az egyes diszciplínákat – mint különböző tudományos közegeket – párbeszédbe hozó gondolkodóét.

Irodalom

- Werner Heisenberg: *A rész és az egész. Beszélgetések az atomfizikáról*. Falvay Mihály (ford.), Marx György (utószó), Gondolat, Budapest, 1983.
- Werner Heisenberg: *Der Teil und das Ganze. Gespräche im Umkreis der Atomphysik*. R. Piper & Co. Verlag, München, 1969.
- Werner Heisenberg: *Wandlungen in den Grundlagen der Naturwissenschaft*. Hirzel, Lipcse, második, bővített kiadás, 1936.
- C. G. Jung–Karl Kerényi: *Das göttliche Kind in mythologischer und psychologischer Beleuchtung*. Pantheon Akademische Verlagsanstalt, Amsterdam–Leipzig, 1940. (Albae Vigiliae, VI/VII., szerk. S. Eitrem–K. Kerényi.)
- Kerényi Károly: *Görög mitológia*. Kerényi Grácia (ford.), Gondolat, Budapest, 1977.
- Kerényi Károly: *Mi a mitológia? Bevezető tanulmány a homérosi himnuszok magyarázataihoz*. In: uő: *Mi a mitológia? Tanulmányok a homérosi himnuszokhoz*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988. 7–26.
- Karl Kerényi: *Die Mythologie der Griechen*. Rhein Verlag, Zürich, 1951.
- Kerényi Károly: *Platonizmus*. In: uő: *Az örök Antigóné. Vallástörténeti tanulmányok*. Bodor Mária Anna (szerk., utószó), Paidon, [h. n.] 2003. 413–418.
- Kerényi Károly–Thomas Mann: *Beszélgetések levélben*. Doromby Károly, Petrolay Margit, Soltész Gáspár, Szondi Béla (ford.), Lackó Miklós (előszó), Gondolat, Budapest, 1989.
- Kövendi Dénes: [Hozzászólás Kerényi Károly Platonizmus c. előadásához] In: *A filozófia nagy rendszerei. A Magyar Filozófiai Társaság vitáilései az 1940/41-es évadban*. Báró Brandstein Béla (előszó), [k. n.] Bp., 1942. (A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára 8.)
- Kövendi Dénes: *Physica naturaliter platónica*. In: *Szízet I–III. 1935–1939*. Orpheusz Kiadó, [h. n.] 2000. 145–146.
- Lackó Miklós: *Kerényi-levelek*. Bevezetés. In: *Mitológia és humanitás. Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára*. Szilágyi János György (szerk.), Osiris, Budapest, 1999.
- Thomas Mann és Kerényi Károly levélváltása regényről és mitológiáról*. Petrolay Margit (ford.), [Bp.] [1947] (Officina Könyvtár 99/100.)

Jegyzetek

- 1 A tanulmány a T47362-es számú, „Kultusz, identitás, imázs” című OTKA-pályázat keretén belül készült.
- 2 Kerényi Károly: Mi a mitológia? Bevezető tanulmány a homéroszi himnuszok magyarázataihoz. In: uő: *Mi a mitológia? Tanulmányok a homéroszi himnuszokhoz*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 726. *Thomas Mann és Kerényi Károly levélváltása regényről és mitológiáról*. Petrolay Margit (ford.), [Bp.] [1947] (Officina Könyvtár 99/100.), valamint a teljes levelezés: Kerényi Károly–Thomas Mann: Beszélgetések levélben. Dorombay Károly, Petrolay Margit, Soltész Gáspár, Szondi Béla (ford.), Lackó Miklós (előszó), Gondolat, Budapest, 1989.
- 3 Ezek a feljegyzések azzal a gondolatmenettel állnak párbeszédben, amit Kerényi még az 1940-es évek elején kezdett el kifejteni a platonizmusról szóló értekezésében. Vö. Kerényi Károly: *Platonizmus*. In: uő: *Az örök Antigoné. Vallástörténeti tanulmányok*. Bodor Mária Anna (szerk., utószó), Paidon, [h. n.] 2003. 413–418.
- 4 Kerényi Károly levele Werner Heisenberghez. Ascona, 1970. 11. 03. DLA, Marbach am Neckar.
- 5 Vö. Kerényi Károly levele Werner Heisenberghez. Ascona, 1970. 11. 03. DLA, Marbach am Neckar.
- 6 Werner Heisenberg: *Der Teil und das Ganze. Gespräche im Umkreis der Atomphysik*. R. Piper & Co. Verlag, München, 1969. 62–63.
- 7 Uo. 101–102.
- 8 Werner Heisenberg: *A rész és az egész. Beszélgetések az atomfizikáról*. Falvai Mihály (ford.), Marx György (utószó), Gondolat, Budapest, 1983. 21.
- 9 Uo. 268.
- 10 Uo. 269.
- 11 A kötet először 1935-ben jelent meg 45 oldalon Lipcsében a Hirzel Kiadónál, két előadást tartalmazott. Második megjelenése 1936-ban bővített anyagot közölt, három előadást, szintén a Hirzelnél. Ebben az évben közölte Kövendi tanulmányát a *Szige*t. A legutóbbi a 12. kiadás 2005-ben, változatlanul a Hirzelnél. Ebben tíz előadás szövege olvasható. Vö. Kövendi Dénes: *Physica naturaliter platónica*. In: *Szige*t I–III. 1935–1939. Orpheusz Kiadó, [h. n.] 2000. 145–146.
- 12 Uo. 136–146.
- 13 Kerényi Károly: *Platonizmus*. In: Kerényi Károly: *Az örök Antigoné. Vallástörténeti tanulmányok*. Bodor Mária Anna (vál., utószó), Paidon, [h. n.] 2003. 413–418. Első megjelenés: *Athenaeum*. XXVII. kötet, Prohászka Lajos (szerk.), [k.n.] Budapest, 1941, 64–69.
- 14 Kövendi Dénes: [Hozzászólás Kerényi Károly Platonizmus c. előadásához]. In: *A filozófia nagy rendszerei. A Magyar Filozófiai Társaság vitaulései az 1940/41-es évadban*. Báró Brandstein Béla (előszó), [k. n.] Budapest, 1942. (A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára 8.) 55.
- 15 Levelezési anyagukat két helyen őrzik: az OSZK-ban a Kövendi-hagyatékban és a Stuttgart melletti Német Irodalmi Archívumban a Kerényi-hagyatékban. Ez utóbbi anyag két vastos mappát tölt meg, egyelőre feldolgozatlan.
- 16 Uo. 138.
- 17 Uo. 141.
- 18 Uo. 142.
- 19 Uo. 143.
- 20 Kerényi Károly: *Platonizmus*. In: Kerényi Károly: *Az örök Antigoné. Vallástörténeti tanulmányok*. Bodor Mária Anna (vál., utószó), Paidon, [h.n.] 2003. 414.
- 21 C. G. Jung–Karl Kerényi: *Das göttliche Kind in mythologischer und psychologischer Beleuchtung*. Pantheon Akademische Verlagsanstalt, Amsterdam–Leipzig, 1940. (Albae Vigiliae, VI/VII., S. Eitrem–K. Kerényi szerk.)
- 22 Karl Kerényi: *Die Mythologie der Griechen*. Rhein Verlag, Zürich, 1951. Kerényi Károly: *Görög mitológia*. Kerényi Grácia (ford.), Gondolat, Budapest, 1977.
- 23 Vö. Kerényi Károly: *Mi a mitológia? Bevezető tanulmány a Homéroszi himnuszok 1. kötetéhez*. [k. n.] Budapest, 1939. 7–35., valamint Kerényi Károly: *Mi a mitológia? Tanulmányok a homéroszi himnuszokhoz*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 7–26.
- 24 Vö. Lackó Miklós: *Kerényi-levelek*. Bevezetés. In: *Mitológia és humanitás. Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára*. Szilágyi János György (szerk.), Osiris, Budapest, 1999. 148.
- 25 *Thomas Mann és Kerényi Károly levélváltása regényről és mitológiáról*. Petrolay Margit (ford.), [Budapest] [1947] (Officina Könyvtár 99/100.) 7.

Summary

ANIKÓ BIRCSÁK
WORK OF A LIFE ON THE VERGE:
FROM THE UNPUBLISHED CORRESPONDENCE OF KÁROLY KERÉNYI

Kerényi's approach to space in his novels and works on mythology show a determined direction, especially in his essay *What is mythology?* written in 1939 and in his correspondence with Thomas Mann on myths and novels between 1934 and 1955.

Although it is not explicitly put down in his works, Kerényi's views seem to be uniquely interdisciplinary endeavours based on a coherent and platonic thinking. His texts are covered with poetical images: maybe that is the reason why these texts were not investigated more deeply until now. However, his terminology reflects a will to establish a new scientific language.

There were similar approaches in the context of physics and philosophy, shown by, among others, the memoirs of Werner Heisenberg. He reached a position close to Kerényi's results by studying the concept of space in quantum physics. He shares the view that phenomena can be described by repeatedly renewing the language. Obviously, Heisenberg's and Kerényi's notions of space are to be understood in different contexts because of the difference in the subjects of the pertinent researches. Nevertheless, we can contend that they approach the the same thing at different scientific levels, having similar philosophical bases and descriptive languages. There are multiple connections between the two theories: one of my aims is to illuminate these connections with the help of a close reading of two unpublished letters.

It was Dénes Kövendi who wrote about Heisenberg the first time in Kerényi's company, therefore it is probable that he was the one who informed the *Island* Circle about modern atomic physics. We can take it as fact that Kövendi studied Heisenberg's *Wandlungen in den Grundlagen der Naturwissenschaft* while translating Plato's *Timaeus*, as he refers to this in his essay *Physica naturaliter platonica* in the 1936 edition of *Island*.

Kerényi's other source of inspiration and another main topic of his work is the research done in the company of Jung. One of the subjects of the work of the two researchers was the investigation of the notion of space and its expression in other sciences, mainly the issue of characters appearing from the soul and the space, or, moving towards another level of abstraction, the process of recognizing the character by the reader, as they step out from the landscape, and the way Greek people saw their gods appearing from the landscape in the age before written culture. Kerényi's endeavour, both in connection with Greek mythology and with modern novels, was by all means an exceptionally original one under contemporary circumstances.

The possible conflicts of the situation of self-definition can be illustrated especially by the myth of Persephone. Kerényi found the psychological paraphrase of this dichotomy in the writings of Lipót Szondi. He knew Szondi from earlier times in Hungary, and with Szondi's permission he gave lessons for psychologists in Zurich in 1944 on Szondi's instinct-diagnostics. Kerényi and Jung remained in contact, they even wrote works together, but Kerényi has gradually turned away from Jung's psychological views and was attracted by Lipót Szondi's much more specific theories. It is clear from Miklós Lackó's researches that Kerényi found Szondi's approach more useful than the archetype-approach of Jung because the dual form of instinctive needs fitted better for the dramatic tension and ambivalence that he found in archaic mythologies.

According to both Greek Myths and modern novels, the structure of the narrative is defined by the whole being in continuous dialogue with the parts, and the dominant element of the narrative is the character that is born from and lives always in connection with the landscape. This shows Kerényi's approach to space, since the characters are at home in space, their place of birth. Even the story comes from the very location, and space lets a fragment of itself be seen. Considering these facts, further theoretical examination is needed.

In the period investigated, Kerényi, Heisenberg and Jung ventured to play a special role: the part of the philosopher who lets different scientific disciplines begin a dialogue with each other.